

J. BARZDAITIS

JUDĖJIMO SUPRATIMAS

(Iš Lietuvos materializmo istorijos)

Kartu su materijos problema XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios lietuvių materialistai nagrinėjo ir judėjimo problemą, tiksliau sakant, judėjimo ir materijos santykio problemą. Metafizinis materializmas materiją laiko negyva, pasyvia, inertiška, kuriai judėjimą reikia suteikti iš šalies „pirmuoju postūmiu“. XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios lietuvių materialistai taip pat laikėsi metafizinio požiūrio į pasaulį, materijos ir judėjimo vienybės klausimą aiškino, remdamiesi XVIII ir XIX a. materialistų metafizinėmis teorijomis, nors daugeliui jų nemažą poveikį darė dialektinis materializmas. Kad pastarojo jie ir nebuvo visapusiškai įsisavinę, bet savo raštuose, nagrinėdami vienas ar kitas filosofines problemas, peržengdavo metafizikos rėmus. Tai matyti ir jų požiūryje į judėjimą. Materiją jie laikė aktyvia, veiklia, amžinai besikeičiančia. Materija, anot jų, juda todėl, kad ji savyje turi jėgą („pajėgą“), sukeliančią daiktų ir reiškinių reiškimąsi.

Materijos gyvybingumą jie siejo su judėjimu: „Kad judėjimo nebūtų, visata būtų numirus“¹. Materija juda, nes kitaip egzistuoti ji negali. Judėjimas yra materijos egzistavimo būdas, svarbiausia ir neatskiriama, visuotinė, amžina jos savybė. „Krutėjimas,— kaip rašė J. Adomaitis-Sernas,— yra tai neatbūtiną ypatybę kiekvienos medegos“².

Kad judėjimas yra materijos savybė, aiškinama daugelyje to meto lietuviškų leidinių — tiek originalių, tiek ir verstinių. Tik dėl judėjimo daiktai yra tokie, kokie jie yra. Jei iš objekto ar reiškinio atimsime jiems būdingą judėjimą, jie žus. Egzistavimas neįmanomas be judėjimo. Kiekviena sistema turi savitą judėjimą. „Judėjimas yra materijos gyvuojanti ypatybė“³. Kartais judėjimas net sutapatinamas su materija (judėjimas

¹ *Skovogalietis, Jonienės ir Petrinos nedėdieniniai pasikalbėjimai*.— „Galybė“, 1898, Nr. 1, p. 26.

² (*J. Adomaitis-Sernas*), *Apie žemę ir kitus svietus, jų būvį ir pabaigą. Pagal Heilperną, Falbą ir kitus sutaisė Szernas (toliau— Apie žemę ir kitus svietus)*, Chicago, 1896, p. 188.

³ *S. Faure, Dievo piktadėjistas*. Vertė J. Šliupas, Philadelphia, 1905, p. 8.

būna „net pačia materija“⁴). Bet šis „perlenkimas“ čia reiškia vien tai, kad judėjimas ir materija neatskiriami: „Galima tvirtinti, kad judėjimas yra ypatybė materijos, kad šitas nėra galima manyti be ano, kad jeigu nėra galima materijai prasidėjimo sumanyti, tai tuomi nemažiau galima yra judėjimui prasidėjimą primesti, kadangi negalima patėmyti materijos be judėjimo nė — gi judėjimo be materijos“⁵. Jei nėra judėjimo, tai nėra ir materijos. Vadinasi, „reikia judėjimą laikyti pirmapradinį judėjimu arba bent dūšia materijos“⁶. Visų gamtos procesų pagrindą sudaro materija su jai būdingu judėjimu.

Lietuvių materialistai akcentavo, jog nėra judėjimo be materijos. Tačiau į to meto lietuvišką spaudą prasiskverbė ir tuo metu madingas „energetizmo požiūris“ į judėjimą. 1900 metais viename „Ateities“ straipsnyje buvo rašoma: „Naujas mokslas, aiškiai parodė, kad buvystė, apie kurią vieną galima sakyti, turime kokią žinią, yra ne medega, bet pajėga“. Tačiau straipsnio autoriaus energetizmas nenuoseklus. Aiškindamas judėjimą, jis rašo: „Kur yra judėjimas, ten turi būti kas nors judinamas. Sakykime, kad tas judantis kūnas yra medega, kaip tas gal ir yra“⁷. Tai buvo epizodiškas reiškiny. Visoje kitoje to meto lietuviškoje literatūroje energetizmas atmetamas. „Mokslas šiandien parodo,— rašė J. Šliūpas,— jog medega ir pajėga negali būti perskiriamos, jog nėra medegos be pajėgos, nei pajėgos be medegos, žodžiu sakant, jog medega ir pajėga yra vienybėje — štai monistiškas supratimas gamtos“⁸. To meto lietuviškoje literatūroje aiškinama, kad judėjimas vyksta objektyviai, t. y. nepriklausomai nuo sąmonės, kad visuomet juda, kinta kas nors, koks nors objektas. Pabrėžiama, kad nėra ir negali būti judėjimo be materijos, be kokio nors materialaus judėjimo nešėjo, kad „materija be judėjimo taip pat yra nemislytina, kaip judėjimas be materijos; ir judėjimas taip pat yra nesutvertinas ir nesudildomas, kaip pati materija“⁹.

Energijos sąvoka yra fizikinė sąvoka, kuri atspindi įvairių materijos judėjimo formų virtimo vienos kita kokybinius ir kiekybinius santykius. Taip ji buvo apibūdinama ir to meto lietuviškoje literatūroje: „nėra spekos be medegos, nėra medegos be spekos“¹⁰. Vadinasi, pasisakoma prieš idealizmą, teigiantį, jog gali būti judėjimas be materijos.

⁴ Ten pat.

⁵ Ten pat.

⁶ L. Buechner, Speka ir medega, arba principai prigimtinio surėdymo visatos. Lietuviškai perguldė D-ras Jonas Šliūpas (toliau — Speka ir medega), Chicago, 1902, p. 72.

⁷ Charles Watts, Pradžia visatos.— „Ateitis“, 1900, Nr. 1, p. 2.

⁸ J. Šliūpas, Tikyba ar mokslas? Tyrinėjimai tikėjimiški, moksliški ir draugiški — polytiški (toliau — Tikyba ar mokslas?), Chicago, 1901, p. 162—163.

⁹ L. Buechner, Speka ir medega, p. 68.

¹⁰ Ten pat, p. 11.

„Tiktai prietariai arba nežinia perėjusių šimtmečių galėjo už galimą laikyti būtybę gamtoje spekų, kurios nepriegulmingai nuo medegos veikty, o šiandien toksai galėjimas su visu tapė iš mokslo išbanitytas“¹¹. Čia pat paaiškinama, kad judėjimas gali keistis ir iš pagrindų pasikeisti, bet tada „jis tiktai priima kitas formas arba apsireiškimo būdus, prie ko naujoji forma turi lygią vertę su ta, iš kurios ji paeina“¹².

Tokios idėjos Europoje buvo seniai ir plačiai žinomos, lietuvių materialistai čia nieko naujo neatskleidė. Bet tuo metu Lietuvoje jos skambėjo šviežiai, ypač po to, kai dinaminio atomizmo nė pėdsakų nebuvo likę ir viešpatavo metafiziniai mokymai. Nors lietuvių materialistai iš esmės kar-tojo tai, ką savo laiku skelbė XVIII a. prancūzų materialistai, nors jie perpasakojo ir perrašinėjo ikimarksistinius materialistus, neretai vulga-riųjų materialistų idėjas, ir todėl, kaip ir pasterieji, neatskleidė judėjimo ir materijos ryšio struktūros. Nors jiems buvo toli iki dialektinio mate-rializmo, bet jie buvo teisūs, siedami materiją ir judėjimą. Iš esmės jie teisingai teigė, jog nėra jokios „grynos energijos“ arba „gryno judėjimo“ be to, kas juda. Šių dienų mokslas vis daugiau ir daugiau patvirtina dia-lektinį materialistinį materijos ir judėjimo ryšio supratimą. Kad nėra ju-dėjimo be materijos, materijos be judėjimo, patvirtina ir A. Einšteino dėsnis apie masės ir energijos savitarpio ryšį. Pagal šį dėsnį, kiekvienas kūnas, kiekviena „elementari“ dalelė turi tam tikrą energijos, judėjimo kiekį.

To meto lietuvių materialistų pažiūrose į judėjimą kaip materijos sa-vybę smarkiai jaučiama XVIII a. prancūzų materialistų (D. Didro, P. Hol-bacho) įtaka. Tačiau jie pasinaudojo ne vien tik jų, bet ir daugeliu XIX a. idėjų. Apie judėjimą jie kalbėjo ne vien tik kaip apie vietos keitimą. Tiesa, įveikti mechanistinę pažiūrą jiems nebuvo lengva. Jie nesugebėjo nuo jos visiškai atsisriboti. Nuolė jie neretai vėl prie jos sugrįždavo. Sa-kykim, kad ir toks teiginys: „Judėjimas yra veikmė atmainymo vietos... Tikras judėjimas yra atmainymas vietos ardmėje, šnekant be pakliudymo kaslink kitų kūnų“¹³. Tačiau vis dažniau ir dažniau jų raštuose pasirodo teiginų, kur judėjimu laikomas bet koks kitimas, kai „medega nuolatos maino savo pavidalą“¹⁴. J. Adomaitis-Sernas, J. Šliūpas, J. Biliūnas ir kiti to meto materialistai judėjimu vadina vystymąsi, pasaulyje vykstan-tį kitimą — visus procesus, pradėdant paprasčiausiu vietos pakeitimu ir užbaigiant sudėtingiausiais socialiniais visuomenės persitvarkymais. Tie-

¹¹ Ten pat, p. 12.

¹² Ten pat, p. 72.

¹³ *Skovogalietis*, Jonkavės ir Patricios nedėkdieniniai pasikalbėjimai. — „Galybė“, 1896, Nr. 2, p. 57.

¹⁴ Ten pat, Nr. 1, p. 26.

sa, visuomeninių pakitimų materialistiškai paaiškinti jie nesugebėjo. Nors jiems ir nebuvo žinoma F. Engelso tezė, kad judėjimas „apima visus visatoje vykstančius pasikeitimus ir procesus, pradedant nuo paprasto vietos pakeitimo ir baigiant mąstymu“¹⁵, bet kai kurie iš jų prie tokio požiūrio artėjo.

XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios lietuvių materialistai manė, jog visus gamtos reiškinius galima suskirstyti į įvairių materialių objektų judėjimo formas. Jie rašė apie konkrečių judėjimo formų įvairumą, jų perėjimą vienos į kitą. Pabrėždami materijos judėjimo formų įvairovę, jie nurodė, jog kiekviena forma turi savitus dėsningumus. Jie kalbėjo apie mechaninį, fizinį, cheminį, biologinį ir kitokį judėjimą. „Šiluma, taip kaip balsas ir šviesa,— rašė J. Adomaitis-Šernas,— yra vien atsakanti krutėjimo veislė“¹⁶. Arba „Spėka ir judėjimas negaišta niekad, įvyksta tik-tai atmainos gamtoje, o veiksėmis šito judėjimo esti šiluma, šviesa ir elektrybė“¹⁷. Šilumos, šviesos, elektros išskyrimas į atskiras „krutėjimo veisles“ primena F. Engelso mintį, kad judėjimas yra „šiluma ir šviesa, elektrinė ir magnetinė įtampa ir t. t.“¹⁸

Nagrinėjamųjų materialistų raštuose nerandama jokios išsamesnės pagrindinių materijos judėjimo formų klasifikacijos, kuri, kaip žinoma, visuomet istoriškai apibrėžta (ribota), nes vystydamasis mokslas padaro joje korektyvų. Jie teigė, jog materijos judėjimo formos, kurios iš esmės skirtingos, organiškai yra susijusios viena su kita. Viena judėjimo forma gali pereiti į kitą. J. Adomaitis-Šernas aiškino, kaip mechaninis judėjimas pereina į šilumą. „Visi žino,— rašė jis,— jog netepta medinė vežimo ašis važiuojant gali užsidegti. Necivilizuoti žmonės, neturinti nė brėžiukų, nė skiltuvų sukuria ugnį trindami į vieni kitą du sauso medžio šmotelius“¹⁹. Jis pateikė ir kitą pavyzdį, kaip viena materijos judėjimo forma pereina į kitą: „Štai anglis sudėga lokomotyvos pečiuje, iš to apturime šilumą, kuri yra teiposgi pajiega, šiluma perkeičia vandenį į garą, kuris varo mašiną ir suka lokomotyvos ratus, o tojė traukia visą geležinkelio trūkį. Taigi pajiega šilumos persikeitė į pajiegą krutėjimo geležinkelio trūkio“²⁰.

J. Adomaitis-Šernas, pabrėžęs, jog „nuolatos vienos pajėgos persikeičia į kitokias“²¹, darė išvadą, kad „visokios pajėgos gal perkeisti pavi-

¹⁵ F. Engelsas, *Gamtos dialektika*, V., 1960, p. 42.

¹⁶ (J. Adomaitis-Šernas), *Oras, vanduo, šviesa ir šiluma*, Lekcijos prof. Blochman, Chicago, 1907, p. 24.

¹⁷ S. Faure, *Dievo piktadėjystės*, p. 8.

¹⁸ K. Marksas, F. Engelsas, *Rinktiniai raštai*, t. II, V., 1950, p. 63.

¹⁹ (J. Adomaitis-Šernas), *Oras, vanduo, šviesa ir šiluma*, p. 107.

²⁰ (J. Adomaitis-Šernas), *Biologija arba mokslas apie gyvus daiktus*. Pagal prof. Nusbaumą sutaisė Šernas (toliau — *Biologija*), Chicago, 1901, p. 51.

²¹ (J. Adomaitis-Šernas), *Apie žemę ir kitus svietus*, p. 214.

dalą, gal persikeisti viena į kitą“²². Panašiai ši mintis buvo išdėstyta ir J. Šliūpo populiariojoje „Spekoje ir medegoje“: „Nesa speka visatoje gali priimti įvairias formas, vienok — gi dugne ji visuomet liektisi ta pati. Tos įvairios formos gali pereiti viena į kitą, vienok, kaip jau mąstelta tapė, be pražeidos ir pagal įstatymus aequivalencijos arba lygiavertybės, taip jog suma esančiosios spekos negali nė pasidauginti nė pasimažinti, ir jos tikrai sumos atskirų formų atmainingos yra“²³. Nors judėjimas čia aiškinamas materialistiškai, bet metafiziškai: aukštesnės judėjimo formos suvedamos į žemesnes, sudėtingos — į paprastas, visumą laikant paprasta daline suma.

Nors ir pripažįstama materijos formų įvairovė, bet iš to neišplaukia, kad išsivaduojama iš mechanistinio materializmo, nes ir pastarasis neneigia materijos judėjimo formų įvairovės. Mechanistinis materializmas pripažįsta, jog realiai egzistuoja tokie skirtingi procesai, kaip šiluma, šviesa, elektra, magnetizmas, gyvybė ir pan. Tačiau visus tuos skirtingus procesus suveda nors ir į sudėtingą, bet mechaninį judėjimą, juos aiškina mechaniniu atomų judėjimu, t. y. mechaninio judėjimo dėsniais. Mechanistinis materializmas absoliutizuoja tuo metu žinomus dėsnius. XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios lietuvių materialistai nesugebėjo įveikti mechanistinio materializmo trūkumų. Net žmogų jie mėgino aiškinti mechanistiškai. Pavyzdžiui, P. Mikolainis žmogaus kūną prilygino mašinai. „Žmogaus gyvatis, tas judėjimas kūno, — rašė jis, — panašus yra į judėjimą garo mašinos. Kad tokią mašiną paleisti, idant ji dirbtų, suktųsi, reikia į jos pečių prikrauti malkų arba anglių ir užkurti; taipgi reikia būti idant per pečių būtų liuosas perėjimas orui, be kurio tuojau užgestų ugnis. Taip lygiai yra ir su žmogaus kūnu, kuriame taipgi ugnis dega be perstojimo nuo užgimimo iki myrio, ir nors neliepsnoja, tačiau yra gana karšta — apšildo kraują, kuris teka be perstojimo“²⁴. Nors toks aiškėjimas ir galėjo žadinti paprastą žmogų iš religinio miego, stimuliuoti jo mintį, bet moksliniu požiūriu tai jau buvo tikras anachronizmas, vulgarus žmogaus kūno veiklos aiškinimas. XVIII a. prancūzų materialisto

²² Ten pat, p. 212.

²³ L. Buechner, Speka ir medega, p. 30.

²⁴ P. Mikolainis, Visas sviestas, žemė, kalnai, vanduo, upės, žmonės, miestai. Tilžė, 1902, p. 108. Kitoje vietoje jis taip rašė: „Žmogaus kūnas yra kaip mašina, kuri dirba ir kruta be perstojimo. Žmogus nors ir miega, tai kraujas be perstojimo gyalose ir gyslelėse greitai teka, širdis tvakni arba plaka, o krūtinė pasikelia, tai nusileidžia, kadangi plaučiai krūtinėje turi išsikėsti, tai susitraukti, idant kraujui nestokoti oro nė ant mažiausios valandėlės, kurį čystą įtraukia vidun, o ne čystą išvaro laukan. Kada toji mašina, žmogaus kūnas, bent ant trumpiausios valandėlės visiškai sustoja, tuojau gyvatis apleidžia kūną, žmogus miršta“ (Ten pat).

Ž. Lametri teorija, išdėstyta knygoje „Žmogus-mašina“ jau seniai buvo sukritikuota²⁵.

Vienas iš svarbiausių judėjimo požymių yra jo visuotinumas, absoliutumas. Apie tai kalbėjo visi XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios lietuvių materialistai. Jie pabrėžė: kadangi materija negali egzistuoti be judėjimo, tai judėjimas yra visuotinis. J. Adomaitis-Šernas rašė: „Visas svietas, kurį iki šiol pažinome, nestovi ant vietos, bet nuolatos, be persto­jimo kruta ir atlieka savo užduotą kelionę“²⁶. Pasaulyje nėra nieko „pastovaus, nieko netokio, kas nepersikeistų per ilgą laiką, kas per amžių amžius pasiliktų be permainų“²⁷. Visuotiniame judėjimo procese, anot P. Avižonio, vyksta gimimo ir mirimo radimosi, formavimosi ir griu­vimo reiškiniai, gamta „nuolat tveria ir griau­na, nežinodama nei pradžios, nei pabaigos, nei galo, nei krašto“²⁸.

Siekdami pagrįsti teiginį apie judėjimo visuotinumą, XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios lietuvių materialistai iliustravo jį pavyzdžiais, prad­edant pačiu paprasčiausiu mechaniniu vietos pakeitimu ir baigiant sudė­tingiausiais gyvosios gamtos evoliucijos bei visuomenės vystymosi procesais. „Ištyrinėk ertmę, pasinerk į gelmes didžiamario, rausykis po žemės vidurius, visur atrasi ne tiktai materiją, bet ir tai, kad jiji esti nuolatiniame judėjime“²⁹. Patys paprasčiausi gyvenimo reiškiniai yra aki­vaizdus judėjimo įrodymas: „Kiečiausi daiktai su laiku susinešioja, pagenda ir payra“,— rašė Skovagalielis³⁰. Arba: „Mes matome vandenį kartais kaip ledą, kitais kartais kaipo skystį, kitais vėl kaip garą“³¹. Tai vis dalykai, kuriuos stebime kiekvienas.

Dar labiau judėjimo visuotinumą rodo mokslas, kuris įsiskverbė į giluminius gamtos procesus. J. Biliūnas ir kiti lietuvių materialistai dėstė mokslo duomenis apie Žemės paviršiaus³², klimato, gyvūnijos ir

²⁵ „Žmogaus kūnas — mašina, pati užsivedanti; tai nenutrūkstamo judėjimo gyvas prototipas“ (*Lametri, Человек — машина*, СПб, 1911, стр. 66).

²⁶ (*J. Adomaitis-Šernas*), Apie žemę ir kitus svietus, p. 120.

²⁷ (*J. Adomaitis-Šernas*), Paėjimas organiško svieto. Pagal Bittneri, sutaisė Šernas, Chicago, 1905, p. 77.

²⁸ P. Avižonis, Žemė ir žmogus. Antra pataisytina laida, Voronežas, 1918, p. 49.

²⁹ S. Faure, Dievo piktadėjistės, p. 8.

³⁰ Skovagalielis, Jonienės ir Petrinos nedėdieniniai pasikalbėjimai.—„Galybė“, 1896, Nr. 1, p. 26.

³¹ Ten pat.

³² J. Biliūnas, Raštai, t. II, V., 1955, p. 157; Archibald Geikie, Geologija. Vertė S. Matulaitis. Plymouth, 1901, p. 121; (*J. Adomaitis-Šernas*), Paėjimas organiško svieto, p. 77; (*S. Matulaitis*) S. M., Žemės istorija, Chicago, 1904, p. 3, 7, 34.

augmenijos kitimą, žmogaus atsiradimą bei vystymąsi, tautų gyvenimo raidą³³.

Pateikę šiuos ir daugelį kitų mokslo duomenų, apžvelgę įvairias materialaus pasaulio sritis, lietuvių materialistai padarė išvadą, jog judėjimas yra visuotinis. Pasaulyje nėra nieko nejudančio³⁴. J. Adomaičio-Šerno žodžiais tariant, „visame neišmieruotame pasvietyje ir toliausiuose jo užkampiuose yra nuolatinis krutėjimas, nieks niekur nėra ant akies mirksnio neapsistojo, viskas kruta ir atlieka sau užduotą darbą, nieks apsistoti negal“³⁵.

Reikia pabrėžti, jog nebuvo pasitenkinama tik pavyzdžiais. Buvo einama ir toliau. Tai rodo į lietuvių kalbą išversti ir išleisti daugelis veikalų. Įrodinėjant, jog judėjimas visuotinis ir amžinas, kad jis vyko praeityje ir vyks ateityje, buvo akcentuojamas jo dėsningumas, kad jis vyksta nuolat, tvarkingai: „tas persikaitaliojimas be paliovos, tas palengvas ir tikrės paeilumas padėjimų, ar-gi tai nėra neužginčijamu atrodymu patenkamumo ir nuolatinio judėjimo amžinoje praeityje lygiai kaip ir amžinoje ateityje?“³⁶

L. Biuchnerio „Spekoje ir medegoje“ aiškinama, kad visoje pasaulio erdvėje judėjimą, kuris „buvo nuo amžių amžių ir taip jis bus amžių amžius“ įrodo pats to judėjimo pobūdis. Čia atkreipiamas dėmesys į reguliarių reiškinių pasikartojimą: Visatoje vyksta „amžinas ir nuo amžių amžių esantis pasikartojimas“³⁷. Akcentuojamas ciklinis pasikartojimų pobūdis. „Visi svieta gumulai be išskyros pasidavę yra reguliariškoms pakaitoms pasidarymo bei pragaišimo, arba kožnas bei vienas iš jų per-eina per ilgas gadyne patenkinti gyvastinį ciklą pasidarymo, būsenos ir mirimo, kuris galiaus atsikartojančiu išsiskleidimu į taip vad. kosmišką miglos masę toliaus varo savo persenusią lažą tokiu pat ar panašiu būdu“³⁸. Tai metafizinis judėjimo aiškinimas.

Palyginti daug kalbėdami apie judėjimo visuotinumą ir absoliutumą, lietuvių materialistai daug mažiau dėmesio skyrė nenutrūkstamame materialų kitimų sraute galimų rimties, pusiausvyros momentų klausimui. Tačiau svarbu pažymėti, jog, lietuviškoje spaudoje nagrinėjant šį klausimą, buvo dėstomas F. Engelso požiūris. L. Biuchnerio knygoje „Speka ir

³³ (J. Adomaitis-Šernas), Paėjimas organiško svieta, p. 77; (S. Matulaitis) S. M., Zemės istorija, p. 17; (J. Adomaitis-Šernas), Senų gadynių išnykę gyvi sutvėrimai. Pagal Huthinsoną, Chicago, 1900, p. 3; (V. Daukšys?) Kurmis, Ką mums suteikė XX amžis. — „Lietuvis“, 1901, Nr. 3, p. 3; Įstatymas revoliucijos, Vertė Š-s (J. Vileišis. — „Varpas“, 1904, Nr. 8, p. 117.

³⁴ (J. Adomaitis-Šernas), Apie žemę ir kitus svietus, p. 164.

³⁵ Ten pat.

³⁶ S. Faure, Dievo piktadėjistės, p. 8.

³⁷ L. Buechner, Speka ir medega, p. 110.

³⁸ Ten pat.

medega" buvo cituojamos F. Engelso mintys iš „Anti-Diuringo“. F. Engelsas (ginčo rašte prieš Diuringą, s. 40),— skaitome „Spekoje ir medegoje“,— vadina nejudantį padėjimą materijos „viena iš tuščiausių“ ir bridkiausių nuomonių, tikra karštligės svajone“³⁹. Autorius, pasisakydamas prieš mėginimą atplėšti judėjimą nuo materijos ir suabsoliutinti ramybės būvį, nurodo, remdamasis F. Engelsu, kaip reikia suprasti ramybę ir pusiausvyrą. Jis vėl kreipiasi į „Anti-Diuringą“: „Kožna roma, kožna lygsvarybė esti tiktai atnaši, turi tiktai prasmę prietaikmiui prie tos ar kitos ypatingos judėjimo formos“⁴⁰.

Cia galima prisiminti ir J. Adomaitį-Šerną, kuris irgi visiškai teisingai suprato judėjimo ir rimties santykį. Jis neigė „tikrąją ramybę“, t. y. neigė rimties būvio suabsoliutinimą. „Sviete nėra tikros ramybės: viskas kruta“,— rašė jis⁴¹. Vadinasi, judėjimas yra absoliutus, o rimtis „netikra“, kitaip sakant, rimtis tik santykinė. Absoliutus judėjimas visuomet iškyla tik konkrečiomis gamtos ar visuomenės reiškinių formomis, jis visuomet vyksta santykinėmis, kokybiškai ir kiekybiškai apibrėžtomis lokališkai ir istoriškai ribotomis, nuo konkrečių sąlygų priklausomomis formomis. „Speką ir medegą“ to meto Lietuvos inteligentija skaitė, skaitė ir J. Adomaičio-Šerno raštus, todėl ją pasiekė ir judėjimo santykinumo idėja.

Lietuvių materialistų antireliginėms pažiūroms pagrįsti ypač svarbią reikšmę turėjo jų pažiūros į judėjimą ir vystymąsi. Cia jie skyrėsi nuo tų ikimarksistinių materialistų, kurie, skelbdami metafizines pažiūras, paliko spragų religijai. Pastarieji, mechaniškai aiškindami judėjimą ir jo priežasties ieškodami išoriniame poveikyje, paliko galimybę pirminės priežasties ieškoti antgamtinėse jėgose. Bažnytininkai tuo pasinaudojo. Jie aiškino, jog visa esamybė turi savo buvimo priežastį. Kiekvieno judėjimo priežastis turi turėti savo priežastį. Kadangi pati pirmoji materialinė priežastis turėjo turėti taip pat priežastį, tai ši turėjo būti nemateriali, dvasinė. Panašią išvadą darė net I. Niutonas ir Volteras, nes jie nežinojo visuotinės reiškinių sąveikos, universalios jų tarpusavio priklausomybės. Tuo metu plačiai buvo pripažįstamas „pirmasis postūmis“, „pradinis judintojas“, kuriuo esą buvęs dievas.

³⁹ L. Buechner, Speka ir medega, p. 67—68. Citata išversta į lietuvių kalbą netiksliai. F. Engelsas rašė: „Materijos būvis be judėjimo esąs vienas iš tuščiausių, beprasmiškiausių vaizdinių, tikras „karštligiškas kliesdesys“ (F. Engelsas, Anti-Diuringas, V., 1958, p. 53).

⁴⁰ L. Buechner, Speka ir medega, p. 68. Šiuo metu ši F. Engelso „Anti-Diuringo“ vieta yra taip verčiama: „Bet kuri ramybė, bet kuri pusiausvyra tėra tik santykinė, jos teturi prasmę tik vienos ar kitos tam tikros judėjimo formos atžvilgiu“ (F. Engelsas, Anti-Diuringas, p. 52).

⁴¹ (J. Adomaitis-Šernas), Paėjimas organiško svieto. — „Lietuva“, 1904, Nr. 36, p. 3.

Tik dialektinis materializmas įveikė mechanistinį požiūrį į judėjimo ir vystymosi šaltinį. Remdamasis praktikos bei mokslo duomenimis, jis įrodė, jog judėjimo priežastis, šaltinis yra vidiniai prieštaravimai, būdingi visiems materialaus pasaulio reiškiniams ir procesams. Materija pati savyje turi judėjimo šaltinį. Išeities taškas — universali sąveika. Gamtos mokslas, kaip rašė F. Engelsas, patvirtina, jog „sąveika yra tikroji daiktų causa finalis (paskutinė priežastis). Mes negalime eiti toliau negu iki šios sąveikos pažinimo kaip tik dėl to, kad už jos nėra daugiau ko pažinti“⁴². Vadinasi, nėra jokios nematerialios, nekūniškos, dvasinės priežasties. Nėra nieko šalia materialaus pasaulio. Nėra ir to „šalia“. Tuo būdu dialektinis materialistinis sąveikos aiškinimas paneigė religinius teiginius, jog esąs „pirmasis postūmis“, „dieviškasis postūmis“.

Nors lietuvių materialistai ir nebuvo pakilę iki dialektinio materializmo lygio, bet prie jo artėjo ir savo pažiūras į judėjimą panaudojo kovoje prieš religiją. Jie neigė įvairias idealistines koncepcijas, pagal kurias dvasinis pradas esanti judinanti inertiškos materijos esmė. Religijos požiūriu, dievas sukūręs pasaulį ir suteikęs jam judėjimą. Be dievo materija negalinti kisti. Laikydami, jog materija veikia savo pačios jėgomis, lietuvių materialistai, kaip ir prancūzų materialistai, atmetė hipotezę, jog išorinis „pirmasis postūmis“ suteikęs pasauliui pradinį judėjimą. Kai pačiai materijai būdingas vidinis judėjimas, energija, tai ir deistinis dievas, tarsi egzistuojąs šalia amžinos materijos, darosi nereikalingas: „Jeigu pradinis judėjimas (taigi hypotheza dievo) būtų materijai suteiktas buvęs, hypotheza dievo visgi nesuteikia jokios naudos“⁴³.

Pripažindami materijos ir judėjimo ryšį, lietuvių materialistai neigė tai, jog gryna mintis galima be materijos. Jie įrodinėjo, kad minties judėjimas, mąstymas neįmanomas be smegenų. Tuo jie nuneigė sielos buvimą, bekūnį dvasios mąstymą.

Aiškindami pasaulio kitimą ir vystymąsi ir parodydami visą šį procesą esant natūralų, objektyvų, dėsningą materijos judėjimą, lietuvių materialistai paneigė bažnytininkų teiginį, kad gamta kinta dievo valia. Pagal religiją, materialus pasaulis negali savavališkai judėti ir vystytis. Viskas atsirado dievo valia pilnutinai užbaigta forma ir gali keistis tik dievo valia. Teologai stengiasi įrodinėti, jog pasaulio judėjimo ir vystymosi šaltinis esąs transcendentinės prigimties, tai esanti antgamtinė jėga. Ji davusi judėjimui pirmąjį postūmį.

⁴² F. Engelsas, *Gamtos dialektika*, p. 169.

⁴³ S. Faure, *Dievo piktadėjstės*, p. 8.

Lietuvių materialistai, teigdami, jog nėra materijos be judėjimo, kad visų formų judėjimas ir vystymasis yra būdingas pačiam materijai, kad tai materijos egzistavimo būdas, kad pasaulyje viskas juda ir vystosi, griovė religinį mokymą apie judėjimo, kitimo, vystymosi antgamtinę prigimtį. Tiesa, dėl mechanistinio savo pažiūrų į judėjimą pobūdžio lietuvių materialistai nesugebėjo atskleisti vidinio materijos judėjimo šaltinio, bet ir šiuo atveju jie nedarė nuolaidos religiniam aiškinimui, kad judėjimui ir vystymuisi pirmąjį postūmį suteikęs dievas.